

Művelt Nép
1954 JAN.

244

A pusztítás és építés története

A BUDAI VÁRBAN

Építőművészeink, műtörténészeink megállapítása szerint »Budavár az egyetlen magyar gótikus város.« Középkori emlékei azonban hosszú időn át mélyen a föld alatt bújtak meg, vagy elrejtőztek a századforduló neobarokk, késő-eklektikus, copf vagy szecessziós épületei, falai és hivalkodó díszei mögött. Pedig éppen a középkori román-gót emlékek azok, amelyek Budavár történetének nagyszerű magyar hagyományait őrzik: visszaviszik a szemlélet azokba a hajdani időkbe, amelyeknek viharai között Budavára megszületett, elpusztult, hogy kemény harcokban edződve ismét újjászülessen.

Ezt a középkort s a budai Várnegyed hét évszázadát mutatják be a Vár és a Várnegyed mai újjáépítői. A kormányzat hatalmas anyagi támogatása lehetővé teszi, hogy külön szerv irányítsa egyrészt a régészeti munka keretében a mult emlékeinek várbéli feltárását, másrészt pedig ősi okmányok, rajzok és épületmaradványok alapján a hajdani Budavár építészeti újjáteremtését. A cél: egységes építészeti városképpben bemutatni a mult korszakok történelmi változásait, megmutatni azt a szilárd erőt, amellyel Budavára a születés idejétől kezdve, vészterhes küzdelmek és nagyszerű diadalok váltakozása közepette, minden időkben kiállta a történelem tűzpróbáját. Ez a kép a pusztulás és újjáépítés, a halál és az újjászületés történelmi jeleneteit vonultatja el szemünk előtt: — így válik a budai Várnegyed a mai korban »élő történelemlékhelyvé.«

Lapozzuk végig ezt a történelemlékhelyet, ragadjunk ki néhány jellegzetes példát a számtalan kötetet megtöltő nagy és szép történelmi leckékből.

A trójai mondától a gyujtónylakig

A Várhegy keleti oldalán, szemben a Dunával, a Savoyai Eugén-szoborhoz vezető lépcső alatt három kőoszlop tűnt elő az 1950-es várbéli ásások során. Nincs »építészeti rokonság« a környezetben: ennek a három oszlopnak ismeretlen a kora, ismeretlen a rendeltetése, nem tudni, hogy milyen ősi épületnek volt a tartozéka. A találgá-

tások »mondai légköre« veszi körül ezt a három oszlopot éppúgy, mint Buda keletkezésének történetét. Bonfini, Mátyás király udvari történetírója említi egy nagyon régi hagyományt, amely szerint a Sicambria néven ismert »Osbudát« a trójai háború egyik menekült csoportja, a sicamber-légió alapította. Történelmi adat nem támasztja alá ezt a mondát, de földrajzi adat annál inkább. Az ősidőkben számtalan sziget tarkázta a mainál jóval szélesebb Dunát — amelynek medre egyébként is keletebbre húzódott a mainál — és így kitűnő átkelőhelyet és pompás védelmet nyújtott az ellenes törzsek támadásaival szemben.

A több mint háromézer évvel ezelőtti bronz- és vaskorban illyr földvárak védik már a révet és az időszámításunk előtti IV. évszázadban ez az ősi »budai« település már át is megy a pusztítás történelmének első állomásán: a földvárakat elsöpri a késővaszkori kelta áramlat. A hagyomány szerint ekkor keletkezik a kelta Ak-Ink, amely »bó-víz«-et jelent, s amelynek helyén Augustus császárnak az időszámításunk előtti I. században megjelenő első római csapatai létesítik a római Aquincumot. Egy század mulva keleti lovasnépek rohamai kezdik döngetni a római építményeket, amelyeknek romjaiból azután az V. században felépül Attila hún király »Etele-vára«. Ez szerepel Arany János eposzában és a Nibelungen-énekekben: ide vonul Attila hún király feleségéért, a bosszú pillanatára várva, a Siegfriedet gyászoló Krimhilda. És itt lakik a budai Képes Krónika, valamint a Thuróczi Krónika adatai szerint István, a magyarok első királya is.

A IX. században ér a Duna partjára a honfoglaló magyarság. Az ősi kelta réven kel át a Dunán, a hagyomány szerint innen kapja ez a terület ezt a nevet: Kelenföld. Anonymus, III. Béla király jegyzője azt írja, hogy »Árpád vezér meg minden főembere bevonult Attila király városába. Ott látták a királyi palotákat, egyeseket földig romokban, másokat nem, és fölötté csodálták mindezt a kőépületek.«

Csodálták, de nem szerették. A ke-

resztes hadakkal itt átvonuló Freisingi Ottó még 1147-ben is azt írja, hogy a pannónok szívesebben laknak sátrakban és építményeik anyaga legnagyobbbrészt agyag, fa és nád. A XIII. század elején, II. Endre korában jelenik meg végre a kő: az általa kiadott érmeiken a Vár már így fest: saroktoronyok, kétfemeletes őrtornyok és bástya-romzatú tetők. Ez a védőöv és ami mögötte van, az még mindig nagyrészt zsindegyel fedett faház. Ezekre a faházakra záporoznak 1242 iszonyú telén a befagyott Dunán átvágtató tatár hordáknak, Dzsingisz Kán lovasainak gyujtónylai. Minden leégett, romba-dől, elpusztult Ós-Budavárban. Három oszlop maradt meg mélyen a föld alatt a Várhegy keleti oldalán, ősi tanujaként a vészterhes időknek...

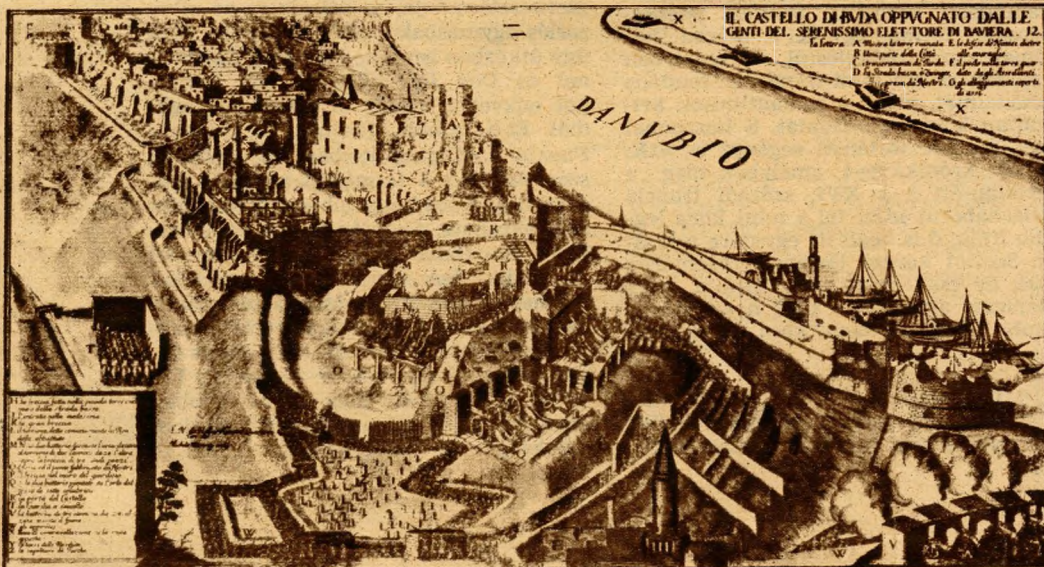
Az István-torony és a Kis Frengi Bástya

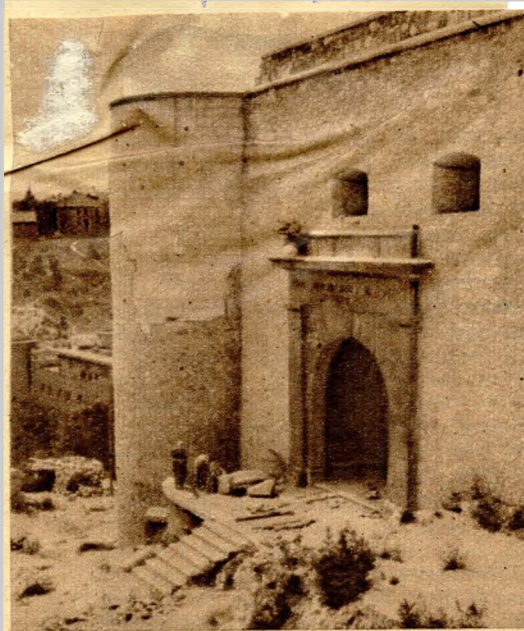
A tatárdúlás által földig rombolt országot építeni kezdi IV. Béla király: — az eddigi palánkvárak helyett kővárakat emel szerte az országon, itt a Várhegyen is. Ekkor rakják le az alapját a Vár egyik monumentális védőművének, az István-toronyának, — V. István és Nagy Lajos idejében majd tovább épül — amelynek a várbéli ásások során megtalálták az alapját és az alsó emeletét. Az öregtorony, francia nevének donjon, fontos alkotórésze volt a középkori váraknak, amelyeknek védelme nyílharca és kődobogépre rendezkedett be. Ez a lakótorony jelentette ostrom idején a végső menedéket, ide vonult végső harcra a várnépség. Ilyen védőmű volt a hatalmas István-torony is. Sziklára épült ősi falában megtalálták a lőrésüket és a keresztboltozat gyámköveit. A helyreállítási munka során a torony alsó emeleti eredeti hétszáz év előtti állapotában építik újjá.

A középkor egy későbbi időszakát, Zsigmond király XIV—XV. századbeli uralmát idézi a Vár déli védőberendezéséhez tartozó Buzogánytorony. A török uralom idején a Kis Frengi Bástya nevet kapta. Építésének idősza arra a korra esik, amikor a nyíl és a kődobó-ostromgép helyét elfoglalja az ágyú. Megjelent a haditörténelemben a lőpor, a tüzérség. Az új hadászat a budai Várnegyed jelentős átalakítását tette szükségessé: eltűnnek a magasba emelkedő tornyok, csak emlékként marad meg néhány. azzal a céllal, hogy a »figyelő-állás« szerepét töltsé be és hogy keretet adjon a Várba vezető kapuknak. A hajdani Buzogány-toronyról a most folyó újjáépítési munka során lefejtették a századfordulón köréje épített klinker-tégla burkolatot, amely alól előtűnt a korabeli rajzokról, metszetekről jólismert Kis Frengi Bástya. Újjáépítésénél érdekes módon találkozunk a legmodernebb építési mód a legősibb építészeti technikával. A toronyfal tövében villanymotoros kőfűrész zakatol, vágja a torony ormára kerülő kőlapokat. Ezeket aztán ugyanazzal a »három-ékes« eljárással emelik a magasba és illesztik a helyükre, mint

Budavár déli oldala az 1686-os ostromban

(Hallart rajza után Wening metszete)

A Ferdinánd-kapu melletti középkori Buzogány-torony félévezredes faláról lebontják az újkori klinker-tégla burkolatot. A lebontás után kezdődött meg a torony korhű újjáépítése.

amelyennel az ősegiptomiak rakták fel az irdatlan súlyú kötömböket.

A nagy déli rondella

A várnegyed mai újjáépítése a budavári védőrendszer állítja vissza eredeti formájába, amelynek egyik legérdekesebb emléke a nagy déli rondella, vagy más néven Olasz Rondella. Amikor a késő középkorban megjelent az ágyú, akkor a korábbi vartornyok »lesüllyedtek« a várnegyedet és a belső várat körülvevő védőfalak szintjéig. A toronyfalak lényegesen megvastagodtak, peremükön megjelentek a mellvéddek és lórések és belső oldalukon, a várfalakhoz hasonlóan, végigfutott az ágyúkat tartó »Mordgang« — halál-folyosó, vagy gyilkosjáró. Ez már nem torony többé: köralakú, zömök, vasos rondellává alakult át. A budai Vár nagy déli rondelláját Zsigmond alatt kezdték építeni és Mátyás király uralkodásának idején fejezték be. Belül földdel töltött, negyven méter átmérőjű óriási védőépítmény ez, amelyet az egykori rajzok és képek alapján eredeti formájában, a hiányzó köveket az eredetiekkel tökéletesen megegyező kövekkel pótolva építettek újjá. Teljesen készen, sokszázaddal ezelőtti alakjában őrizi most a déli oldalon, szemben a kelenföldi völgygel a hajdani idők hagyományát és emlékeit. Mintegy négy méternyi falrészé még a föld alatt van, a terepszíntszüllesztés során 45 ezer köbméter földet hordának még el a tövéből, hogy egykori impozáns magasságában emelkedjék a völgyi házak teteje fölé, a Várhegy lankás, déli oldalán.

A rondellától két irányban tömör, oromzatos várfalak futnak, amelyek a külső várnegyedet és a belső Várat védték a zord századok viharában. Ennek a várnegyednek építkezéseihez a Hipolit-kódex adatai szerint Mátyás király 42 hajórakomány süttői és tadosi márványt hozatott az ottani bányákból. A most feltárássra kerülő királyi kikötőben sorakoztak fel ezek a hajók és ennek a kikötőnek védelmére kezdték meg talán Zsigmond korában építeni azokat a vízirondellákat és parti tornyokat, amelyek a Duna vize fölé kifeszített »Dunaláncot« tartották. Nem tudjuk, mikor készült el ez a Dunalánc; egy XVIII. századbeli budai

helyszínrajzon még tisztán kivehető. Itt a Dunaparttól húzódtól a fenti várfal felé a vízirondellákból kiinduló két párhuzamos fal is, amelyben titkos lépcső vezetett felfelé. És itt rejtőzött Mátyás király híres vízemelőgépe is, amelyet Fioravanti olasz építész tervezett, aki 1475-ben Budáról Moszkvába ment, ahol a többi között az Uszpenszkij székesegyház építési munkálatait vezette.

Festett utcafalak és az ülfülkék

A várnegyed középkori védőrendszere a hadiépítkezés történetét tárja elénk; a várnegyed »gótikus« életébe, a várnép »mindennapjaiba« a középkorból megmaradt házak engednek bepillantást. Nagy Lajos óta a házak olasz szokás szerint nem az oromzattal, hanem az eressel fordultak az utca felé. Széles falak jutottak tehát a díszítő elemek kiképzésére. Ha ma a Tárnok-utca 3. számú ház zöld-fehér-fekete és a Tárnok-utca 14. számú ház lilás-barna-fehér színezetű, mértani díszítményeket és indadíszes motívumokat mutató eredeti középkori falfestménye előtt megállunk és magunk elé képzeljük a középkori házakon egykor valóságos színorgiában lengő zászlóerdőt, az utcai népek színes öltözetét, a katonák csillogó páncéljait, akkor elénk tűnik az a bámulatos utcakép, amelyet hűségesen idéz fel a Szépművészeti Múzeum főrestaurátora által konzervált falfestés.

Nem kevésbé érdekes középkori építészeti motívum az ülfülke. Kapualatti, gótívü bemélyedés ez, amely gyakori a szerzetesi templomok szentélyfalaiiban, de rendkívül ritka a polgári épületeknél. Külföldön alig fordul elő, a budai várnegyedben azonban egész tömeget találjuk. Az Uri-utcában tíz épület kapualja, az Országház-utcában négy ház kapualja, a Fortuna-utca 5. számú ház, az Ince pápa-tér 4. számú ház, valamint a Tárnok-utca 20. számú épület kapualja ülfülkéi azok, amelyekben félévezreddel ezelőtt ültek a homályban és várakoztak a ház vendégei arra, hogy a ház gazdája fogadja őket. Napfényrejutásuk körülménye is érdekes: a budai ostrom rázkódtatásai lemarták a házakról az újabb korok vakolatát s a nyersen maradt falakban előtűnnek a gótikus ülfülkék. A felszabadulás után megindult módszeres kutatómunka azóta kihámozta a barokk vakolat alól a középkori tereket körülzáró »lábasházakat« is, amelyeknek gyönyörű gót boltívsora díszíti most az utcákat, éppúgy, mint a lehullt vakolat mögül előkerült és az utca fölé hajló, kőkonzolokon, gyámköveken nyugvó középkori erkélyek és emeleték a Tárnok-utca 14. és 26, az Uri-utca 13, a Fortuna-utca 18. és az Országház-utca 18. szám alatti házon.

Török mecsetek és »Habsburg-falak«

Azt a középkori világot, amelyet most felélesztene a budai Várnegyedben az újjáépülő történelmi és építészeti emlékek, nem sokkal Mátyás uralkodása után elpusztította és veszni hagyta a másfél százados török uralom. Mintegy félszáz mecset és minaret, nyolc derviskolostor, négy török főiskola és nyolc török fürdő épült ugyan a Várban, és lejjebb a Dunaparton meg a környező dombokon színes rózsaligeteket létesültek, de a magyar középkort

betemette a pernye és egymásra omlott hármokká változtatta az idő. Csak a védelmi berendezések, a tornyok, rondellák, falak, bástyák és kapuk maradtak meg — új nevet kapva egy-egy török hatalmasság — pasa, vagy vezír — után. S ami mégis megmaradt, azt elsöpörte az 1686-i visszahódító ostrom. Az ostromló sereg egyik vezéréként harcoló bajor választófejedelem a nagy déli rondella kapuin át tört be a Várba, innen lövette a Várnegyedet. A falakat, kapukat, bástyákat szétvitték a röppentyűk és az ágyúgolyók: csak az István-torony állt ellen a pokoli tűznek. Azt írta az ostromban részt vevő egyik katona, hogy az ősi toronynak nem ártott az ágyútűz: »olyan erős falai vannak, amilyenek nem épülnek többé sohasem.«

A pusztulás után hosszú ideig romokban feküdt a Vár és a Várnegyed. Beköszöntött a barokk-kor és a barokk-kor embere nem tudott mit kezdeni a középkor romos emlékeivel, értékeléséhez hiányzott a korból a történelmi érzék. Komolyabb építkezés Mária Terézia alatt kezdődött meg, akinek építészeti szétbontották, leegyengették, vagy elfalazták a régmúltat és felépítették a Várhegy új barokk palotáját. Ezt, az egyre sűrűsödő várnegyedi barokk házakkal együtt, az 1849-es ostrom tépte meg és az újjáépítés, amely utána következett, már nem volt egyéb, mint nem egyszer bántó, környezetbe nem illő épületek halmaza és falak mögé rejtése a magyar középkornak. Ne bántsa az osztrák császár szemét »holmi magyar emlék« az ősi Budavárban...

Ezeket a bántó épületeket és a »befalazó Habsburg falakat« döntötte le az 1944—45. évi ostrom. Az alóluk és mögülről előkerült középkori védőrendszer és a XVIII. századbeli barokk vár az az építészeti egység, amely történelmi keretbe foglalja Budavárának hét évszázadát. Ezt az egységet teremtik meg a várbéli újjáépítési munkák tervezői és végrehajtói. S ha a nagy munkát befejezik s az a Bertrandon de la Brocquière nevű francia utazó, aki a középkorban, Zsigmond király idejében járt Budán — tartalmas leírást és rajzot hagyva az utókorra — netán felébredne százados álmaiból és kedve támadna újra végigmenni a Várnegyed házai között, tán jómagam is meglepődne, hogy nem téved el az új életre kelt s a múlt hagyományait hűségesen őrző, általa oly jólismert budavári utcákon.

Maron Ferenc

A nagy déli, -vagy Olasz Rondella kaputornya. Egykorú tervrajzok alapján, a hajdani közmunkálási eljárással tökéletesen megegyező technikával építették fel.

